

„MARADJ VELEM, MERT BEESTELEDETT!”
FILOLÓGIAI TŰNŐDÉS SZABÓ LŐRINC *AZ ÁRNY KEZE* CÍMŰ VERSÉRŐL

A. MOLNÁR FERENC

Az Árny keze a *Tücsökzene* 329. darabja, Szabó Lőrinc egyik legismertebb verse. Egy ózdi élménye után, az arra való visszaemlékezés ihlette. Levelezéséből is tudjuk, hogy 1946 szeptemberében a költő az ózdi református lelkész, Dóczy Antal és felesége vendégszeretettel élvezte, akik egy irodalmi estet is szerveztek a számára. Náluk ebédelt és vacsorázott, a reggelit is elküldték neki a szállására. Esténként pedig sokszor beszélgettek, filozófiai-vallási kérdésekről is vitakoztak.¹

Szabó Lőrinc visszaemlékező, posztumusz publikált *Vers és valóság* című munkája versei egy jó részéhez fűzött megjegyzéseit tartalmazza. Alább *Az Árny keze* szövegét és a *Vers és valóság* rá vonatkozó kommentárjának egy részét közlöm.²

Az Árny keze

„Maradj velem, mert beesteledett!”
Bibliát hallgat a gyülekezet.
Alkony izzik a templom ablakán.
Hitetlen vagyok, vergődő magány.
„Maradj velem, mert beesteledett!”
– Ha így idegen, vedd emberinek,
súgja egy hang, s ahogy látó szemem
elmereng a régi jeleneten,
az emmausin és felejtem magam,
a sugár-hídon némán besuhan
egy örök Árny: lehetne Buddha is,
de itt másképen hívják és tövis
koronázza: én teremtem csupán,
mégis mint testvére néz reám,
mint gyermekére: látja, tudja, hogy
szívem szakad, oly egyedül vagyok,
s kell a hit, a közösség, szeretet.
S kezét nyújtja. Mert beesteledett.

¹ Lásd pl. KABDEBÓ 1980, 70–71.

² SZABÓ 1990/2, 504.

„...Az est után még vagy tíz napig, két hétig Ózdon laktam egy idős református parasztasszonynál. Az akkor aktuális tücsökverseket írtam, mintegy húszra becsülöm ma az ott születetteknek a számát. Ennek a versnek a közvetlen kipattanója az volt, hogy Dóczy Antalné, Piroska, aki azt hiszem, hogy fölszentelt lelkész, egy vasárnap délután az ózdi templomban istentiszteletet tartott a férje helyett. A kezdő sor volt a bibliából vett textusa. Még berzenkedett bennem valami Jézus ellen, innen a »vedd emberinek« tanácsa, amit persze én teszek saját magamnak. Ezen az emberi (és nem isteni) mivelton összebékült bennem Buddha és a Másik; és az összebékülésben nagy szerepet játszott az üldözöttségem és a kezdődő öregségem, világi egyedülvalóságom.”

Az *Árny keze*, a lelkiileg magányos, hitetlen-hívó költő gondolatairól, tusakodásáról, fogódzó, megnyugvás iránti vágyáról ad képet. Magam nem a vers, a költői megformálás itt elsősorban fontos tartalmi-esztétikai elemzésével foglalkozom (erre lásd főleg Kabdebó Lóránt munkáit³), hanem néhány filológiai megjegyzést teszek.

Ismeretes, hogy a verset – a bibliai idézet, Emmaus említése konkrétan is mutatja ezt – az emmausi tanítványok története (Lukács 24,13–35) ihlette, különösen a 29. vers egy része. Az Emmausba menő, beszélgető két tanítvány, az útközben hozzájuk csatlakozó, harmadnapra feltámadott Jézust – akit nem ismernek fel – a faluhoz érve kéri, arra kényszeríti, hogy menjen be velük oda: „Maradj velünk, mert immár beestvéledik, és a nap lehanyatlott!” A bibliai történetet, illetve az idézett textust az ózdi papné nyilván a Károlyi-féle fordítás akkor (is) általánosan használt 1908-as revíziójának a szövegéből olvasta fel, én is onnan idéztem.⁴ Az idézőjelet tehát a költő – érthetően – szabadabb felfogásban használta: az idézetben – az igehelyet (a 29. vers középső része) magára vonatkoztatva – a személyes névmás ragos alakját egyes szám első személyűvé változtatta (*velünk* → *velem*), a jelen idejű régies igealakot pedig nem archaikus, és – lelki állapotára utalva – befejezett múlt idejű igealakká: *beestvéledik* → *beesteledett*.

Érdemes megemlíteni, azt is, hogy Szabó Lőrincnek ezt a versét, a kezdő sorát többször idézik. Joó Sándor, pasaréti református lelkész, a költő jó barátja a Kerepesi úti temetőben 1957. október 8-án Szabó Lőrinc felett elmondott gyászbeszédébe is beleszólt e versből.⁵ Tolnai Gábor pedig *Maradj velem, mert beesteledett. Itáliai számvetés* címmel írt egy esszét.⁶ Ebben mintegy Amerigo Tothoz, Tóth Imréhez szólva azt is írja, hogy egy olaszországi éjszakán ennek a versnek a dallamára riadt fel, kívülről is tudja, idézi is. *Maradj velem, mert beesteledett* a címe egy esszégyűjteményének is.⁷ S az interneten látom, hogy Kabdebó Lóránt, amikor

³ Pl. KABDEBÓ 1980, 158–161.

⁴ *Szent Biblia* 1990. Az 1908-as szöveg egy későbbi, 1990-es kiadása, a kiadások sorszámát nem jelölik.

⁵ JOÓ SÁNDOR 1957.

⁶ TOLNAI 1976/1,2, az idézetek: 1976/2, 307, 309–310, 315.

⁷ TOLNAI 1977.

megkapta a 2014-es Miskolci Múzsza Díjat, 2015. január 22-én a Miskolci Nemzeti Színházban Szabó Lőrincről *Maradj velem, mert beesteledett* címmel tartott előadást.⁸

S felhívnam még a figyelmet arra az ugyancsak érdekes és megjegyzésre méltó tényre is, hogy éppen száz évvel a *Tücsökzene* megjelenése (1947) előtt, igaz, más helyzetben és egy teljesen más jellegű angol verset, egyházi éneket is írtak, amelyek szintén az emmausi történet s főleg az annak már idézett sora volt az ihletője. Szerzője Henry Francis Lyte (1743–1847) skót anglikán lelkész, aki 1818-tól az ottani evangéliumi mozgalom felé fordult. Betegségei ellenére is Lyte aktív, karizmatikus, művelt, nyílt kedélyű pap és értékelt költő, egyházi énekíró volt. Legismertebb, világhírűvé lett éneke az *Abide with me!* (*Maradj velem!*), amit minden bizonnyal nem sokkal a halála előtt írt, majd dallamot is szerzett hozzá. Az interneten a szerzőre vagy az ének címére keresve is bő és könnyen hozzáférhető anyag található, különösen az angol nyelvű Wikipedián. Az *Abide with me* nemcsak az angol királyi családban lett kedvelt (eljátszották például VI. György és II. Erzsébet esküvőjén), hanem egész Nagy Britanniában is, majd pedig világszerte. Az egyházi használaton kívül világi ünnepi alkalmakon is énekelték, éneklük; szövege és dallama több irodalmi, zenei műbe, filmbe is beépült. Számos idegen nyelvre is lefordították, amelyeken szintén éneklük. A szerzőn kívül mások is megzenésítették, legismertebb dallama William Henry Monk-tól való (1861).⁹ A *British Weekly* egy 1847-es késő nyári (late summer) száma (Baily, *The Gospelin Hymns*, 171-ből idézve) azt írja, hogy utolsó szolgálata után Lyte az otthonukból kisétált a szabadba, és egy sziklán ülve alkotta meg az éneket, amikor pedig naplemente után hazament, a szobájában végezte el a szövegen az utolsó simításokat.¹⁰ Az énekből az első versszakot idézem:

„Abide with me: fast falls the eventide;
The darkness deepens; Lord, with me abide.
When other helpers fail and comforts flee,
Help of the helpless, o abide with me.”¹¹

Minderről azért is írtam, mert az *Abide with me*nek magyar átültetései is vannak, Áprily Lajos fordításában benne van a jelenlegi, először 1948-ban (1949-ben) és azóta sokszor kiadott magyarországi református gyülekezeti énekeskönyvben, annak egyik legismertebb dicsérete.¹² S megtalálható (más fordításban) több más (protestáns) énekeskönyvekben is. A YouTube-on is mind az angol éneket, mind a magyar változatát meghallgathatjuk (református és baptista hívők előadásában). A református

⁸ KABDEBŐ előadásáról (2015) lásd pl. www.boon.hu/miskolci-muzsa-dijas-iden-ketten-is/2707595.

⁹ *Abide with me* – Wikipedia (2016. 04. 20.), *Henry Francis Lyte* – Wikipedia (2016. 04. 20).

¹⁰ *Abide with me*. www.hymnari.org. (2016. 04. 20.).

¹¹ *Abide with me* – Wikipedia (2016. 04. 20.), *Abide with me*. www.hymnari.org. (2016. 04. 20.).

¹² Lásd pl. *Énekeskönyv* 1993, 581. (511. dicséret). Az első kiadás 1948 (1949)-ben. Az énekeskönyvek kiadásának a sorszámát nem jelölik.

énekeskönyv fő összeállítója, Csomasz Tóth Kálmán a magyar református éneklésről írt alapvető kézikönyvének egyik függelékében¹³ a mai énekeskönyv dicséreteinek a forrásait, fontosabb történeti adatait is megadja röviden – igaz, olykor hiányos és pontatlan bibliográfiai leírással. Innen, illetve ennek nyomán is tudjuk, hogy a *Maradj velem!* már megtalálható az 1901-ben kiadott *Hozsanna!* című énekgyűjteményben és annak a további (bővített) kiadásában.¹⁴ A *Hozsannából* vette át átdolgozott szöveggel az 1939-ben megjelent jugoszláviai magyar református énekeskönyv.¹⁵ Említi még a „Bethania »Új énekek«-füzetben (Bp., 1940)” adatot, de ennek nem akadtam nyomára. Az (új) magyarországi énekeskönyvben lévő szövegről pedig azt mondja: „Itt új alakban.” Csomasz Tóth később egy másik munkájában bővebben kommentál számos dicséretet, az 511.-ről többek között ezt írja (a bekezdéseket elhagyom): „**511. Maradj velem, mert mindjárt este van.** Lyte Henrik Ferencnek ez a világszerte elterjedt esti éneke eredeti teljes alakjában nyolc versszakra terjedt, újabban csak a nálunk meglévő öt verse használatos. Keletkezéséről egyik kortársa azt állítja, hogy Lyte fiatal lelkész korában, 1820-ban írta egy haldokló idős barátjánál tett látogatása után, aki egyre csak ezt ismételte: »maradj velem...«. Ezzel szemben Lyte leánya, atyja hátrahagyott művei kiadásának előszavában (1850) arról emlékezik, hogy a nagybeteg utolsó igazszolgálatát követően, 1847. szept. 4-én este adta az ének friss kéziratát egy kedves közeli rokona kezébe [más vélemény szerint az már júliusban vagy augusztusban kész lehetett – A. M. F.]. Kevéssel ezután Nizzába utazott, és még annak az évnek novemberében tüdővészben elhunyt. [...] tartalmára és nekünk szóló mondanivalójára nézve, mindenképpen az ötödik vers utolsó sora az irányadó: »Halálban is Te légy, Uram, velem.« Az ének magyarul először 1901-ben jelent meg, Benkő István fordításában. Több magyar szövegverziója közül messze kimagasló költőiség tekintetében az énekeskönyvünkben található új fordítás, melyet Áprily Lajos készített. A szöveghez méltó dallam szerzője Monk Vilmos Henrik (1823–1889). [...] Legnagyobb hatású kiadványa, a *Régi és új énekek (Hymns Ancient and Modern)*, 1861) olyan népszerűvé vált, hogy gyakran csak mint »Monk könyvé«-t emlegették. [...] Ez az ének talán legnépszerűbb mindazok között, amelyek az újabb angolszász énekstílusból hazánkban meghonosodtak. Nemcsak esti alkalmakra, hanem különösen temetési szertartásokra is nagyon megfelelő és gyakran használatos is.”¹⁶

Mivel a lelkész az istentiszteleten a textushoz, az igemagyarázathoz többnyire olyan éneket szokott választani, amely ahhoz illik, annak a mondanóját erősíti, felöltött bennem a gondolat, vajon az ózdi papné esetleg nem ezt az éneket énekelte-e a vasárnap délutáni, tehát nyilván kisebb létszámú gyülekezettel. S így ez az ének esetleg nem befolyásolhatta-e a költő visszaemlékezését és verse első sorának a szövegét? Az Áprily-fordítást nemigen énekelhették, mert az azt tartalmazó énekeskönyv csak a *Tücsökzene* első kiadása után egy évvel jelent meg, s nem tudok arról, hogy korábban valahol publikálták, ismerték volna. A *Hozsanna!*-könyvek

¹³ CSOMASZ TÓTH 1950, 393.

¹⁴ *Hozsanna!* 1901, 164–165 (173. ének).

¹⁵ *Énekeskönyv* 1939, 570–571. (276. dicséret).

¹⁶ CSOMASZ TÓTH 1971, 1995, 238.

viszont eljuthattak Ózdra, kérdéses azonban, hogy olykor (délutáni) istentiszteleten használták-e őket. A jugoszláviai énekeskönyv pedig legfeljebb, leginkább a lelkészházaspárnak lehetett meg, a gyülekezetnek aligha, ők annak egyes új énekeihez csak sokszorosítva juthattak volna hozzá. Igaz, az akkor használt, 1921-es magyarországi református gyülekezeti énekeskönyvet nem tartották sikeresnek, és a szakemberek már korábban készültek a reformjára, kicserélésére. Az ő körükben feltűnést is keltett a színvonalas 1939-es jugoszláviai énekeskönyv.¹⁷ Még debreceni teológusként megszerezte ezt magának például Zergi Gábor (1921–2001) későbbi mádi lelkész, zempléni esperes, a Sárospataki Református Teológiai Akadémiai tiszteletbeli tanára, aki Debrecenből 1948-as fél éves, kalandos finnországi utazására is magával vitte (s a könyv véletlenül ott maradt).¹⁸

A fentebbi kérdésre summázva azt felelhetjük, nem valószínű, hogy a *Maradj velemet* az ózdi istentiszteleten énekelték volna, bár teljesen kizárni azért nem lehet. Még azt a kérdést is feltehetjük, vajon Szabó Lőrinc korábban nem hallhatott-e az angol énekről és/vagy magyar fordításairól, hiszen elég sokat mozgott református papi körökben, a rokonai között is voltak lelkészek. Az általam ismert szakirodalomban erről nem láttam említést, tehát ez esetben is minden bizonnyal a válasz: nem. Igaz, a legautentikusabb szakértőt erről ezúttal nem kérdezhettem meg. Az is figyelembe veendő, hogy Magyarországon ez az ének csak a 20. század második felében válhatott szélesebb körben ismertté. S természetesen, a legfontosabb tény esetünkben az, hogy a bibliai idézet módosítása teljesen világosan következik a költői helyzetből is: a költő magára vonatkoztatja a textust. – Ettől függetlenül is azonban szerintem *Az Árny kezével* kapcsolatban is számon tartható, figyelemre méltó adalék a hasonló ihletből származó *Abide with me* és annak magyar fordításai, esztétikai szempontból elsősorban az Áprily Lajosé.

Végül a *Hozsanna*ból, a jugoszláviai és a magyarországi gyülekezeti református énekeskönyvből közlöm a *Maradj velem!* első versszakát, ez egyben az egyházi énekszövegek változataira is jó példa:

„Maradj velem! Már-már alkony főd el,
nő a homály, Uram, te légy közel!
Ha nincs segély, és nyugtom nem lelem,
oh védtelennek gyámja, légy velem!¹⁹

Maradj velem, az alkony már leszáll,
Ne hagyj Uram, körülfog a homály.

¹⁷ Lásd pl. CSOMASZ TÓTH 1950, 193–200.

¹⁸ Az énekeskönyvre a helsinki finnugor tanszék könyvtárában bukkantam rá. A könyv címlapjait – az egyetemi pecsétek között a possessor bejegyzéssel: „Zergi Gábor theologus 1943. III. 26.” – le is xeroxoztam, s hazajöve elküldtem neki. Az így született kapcsolat, levélváltás lett a következő cikk alapja, indítója: †ZERGI–A. MOLNÁR 2014. Egy ilyen, kor- és egyháztörténeti képet is adó cikk megírására Zergi Gábor még életében ösztönzött és felhatalmazott (én pedig neki javasoltam a cikkírást).

¹⁹ *Hozsanna!* 1901, 164–165 (173. ének, BENKŐ István fordítása).

Nincsen segély s gyötör a félelem,
Védtelenek öre, maradj velem!²⁰

Maradj velem, mert mindjárt este van,
Nő a sötét, ó el ne hagyj, Uram;
Nincs senkim és a vigaszt nem lelem,
Gyámoltalannal, ó maradj velem.”²¹

BIBLIOGRÁFIA

CSOMASZ TÓTH 1950

CSOMASZ TÓTH Kálmán: *A református gyülekezeti éneklés*. Budapest, Magyar Református Egyház, 1950, 448.

CSOMASZ TÓTH 1995

CSOMASZ TÓTH Kálmán: *Dicsérvételek az Urat. Tudnivalók énekeinkről a református egyház iskolái és a hittanoktatás számára* (Az 1971-es kiadás utánnomása). Budapest, Kálvin Kiadó, 1995, 264.

Énekeskönyv 1939

Énekeskönyv református keresztyének számára. Szubotica [!], A Jugoszláv Királyság Református Keresztyén Egyház kiadása, 1939, [736].

Énekeskönyv 1993

Énekeskönyv magyar reformátusok használatára. Budapest, Kálvin Kiadó, 1993, 623. (Az 1948-as kiadás változatlan szöveggel, az újabb kiadások sorszámát nem jelölik.)

Hozsanna! 1901

Hozsanna! Énekeskönyv vasárnapi iskolák, vallásos összejövetelek és a család használatára. Összeállította VICTOR János. Budapest, Vallásos Iratokat Terjesztő Társaság, 1901, 191 + XII (és további és bővített kiadások).

KABDEBŐ 1980

KABDEBŐ Lóránt: *Az összegzés ideje. Szabó Lőrinc 1945–1957*. Budapest, Szépirodalmi Kiadó, 1980, 582.

SZABÓ 1990

SZABÓ Lőrinc: *Vers és valóság. Összegyűjtött versek és versmagyarázatok*. 1–2. kötet. Szerkesztette, a szöveget gondozta, az utószót és a lábjegyzeteket írta KABDEBŐ Lóránt. Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1990, 870, 749.

Szent Biblia 1990

Szent Biblia. Magyar nyelvre fordította KÁROLI Gáspár. Budapest, Magyar Biblia-Tanács, 1990, 889, 305. (Az 1908-as Károlyi-féle fordítás revideált szövegének változatlan utánnomása. Az egyes kiadások sorszámát nem jelölik.)

²⁰ *Énekeskönyv 1939*, 570. (273. dicséret, a *Hozsannából* DÖMÖTÖR Ilona átdolgozása).

²¹ *Énekeskönyv 1948* (1949), 581 (511. dicséret, Áprily Lajos fordítása). A *gyámoltalan* jelentése itt nem ’félénk, ügyefogyott’, hanem ’gyámol, segítség nélküli’.

TOLNAI 1976

TOLNAI Gábor: Maradj velem, mert beesteledett. Itáliai számvetés. *Kortárs*, 20. évf. 1976. 1–2. szám, 117–129, 301–315.

TOLNAI 1977

TOLNAI Gábor: *Maradj velem, mert beesteledett*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1977, 95.

† ZERGI–A. MOLNÁR 2014

† ZERGI GÁBOR–A. MOLNÁR Ferenc: Zergi Gábor Finnországban maradt énekeskönyvének nyomában. *Sárospataki Füzetek*, 18. évf. 2014. 2. szám, 30–39.

INTERNETES FORRÁSOK

Abide with me – Wikipedia, the free encyclopedia:

https://en.wikipedia.org/wiki/Abide_with_Me (2016. 04. 20.).

Abide with me. fast falls the eventide:

www.hymnari.org/text/abide_with_me_fast_falls_the_eventide (2016. 04. 20.).

Henry Francis Lyte – Wikipedia, the free encyclopedia:

http://en.wikipedia.org/wiki/Henry_Francis_Lyte (2016. 04. 20.).

Dr. Joó Sándor: *Gyászbeszéd Szabó Lőrinc felett*: joosandor.hu/predikacio/1957-10/gyaszbeszed-szabo-lorinc-felett (2016. 04. 20.).

Kabdebó Lóránt 2015. január 22-én a Miskolci Nemzeti Színházban Szabó Lőrincről tartott *Maradj velem, mert mindjárt este van!* című előadása. Híradás erről pl.: www.bon.hu/miskolc-muzsa-dijas-iden-ketten-is/2707595 (2016. 04. 20.).